

MEDYATİK HAYIRSEVERLİK VE MUHAFAZAKAR POPÜLİZM KISKACINDA “SOSYAL HAKLAR”

Şengül Hablemitoğlu
Ankara Üniversitesi

ÖZET

Son yıllarda Türkiye’de yoksulluk toplumsal sorunlara ilişkin söylemlerin ve siyasetin gündem önceliklerinin başında yer almaktadır. Ayrıca etkileri Türkiye’de de ciddi bir biçimde hissedilen ekonomik kriz ve yaşanan yerel seçim süreci, yazılı ve görsel medyada yoksulluk oranlarındaki artışın, yoksulluğun neden olduğu toplumsal riskin, sosyal yardım ve sosyal güvenlik sisteminin içinde bulunduğu darboğazın sürekli tartışılmasına da neden olmaktadır. Güncel toplumsal sorunlara ilişkin söylem ve gündemin yoksulluk etrafında şekillenmesi Türk insanını çeşitli kavramlarla tanıştırdı. Bunlardan ilki; hak temelli sosyal yardımları geçici “şefkat/sadaka paketleri”ne indirgeyerek sosyal devletin yerine geçen muhafazakar popülizm, diğeri de; varlıklı olan ile yoksulların “hayır” ilişkisini (filantropi) kamuoyu ile paylaşarak yatırma dönüştüren medyatik hayırseverlik. Oysa yoksulluk sosyal haklar bağlamında tartışılmalıdır. Sosyal haklar uluslararası sözleşmeler, anayasalar ve yasalarca güvence altına alınmış, herkes tarafından doğumla birlikte kazanılan haklardır. Çalışma özgürlüğü ve hakkı, sağlık hakkı, eğitim hakkı, konut ve barınma hakkı gibi insan onuruna yaraşır bir biçimde yaşamayı sağlayan haklardır. Sosyal haklar ayrı bir hak kategorisi olarak bir dizi kurumun ve yasanın varlığını gerekli kılar. Bu bildiride Türkiye’de son yıllarda ciddi eleştirilere ve tartışmalara yol açan yoksul kesime yönelik hayırseverlik etkinliklerinin gerçekleşme biçimi, sosyal hakların görmezden gelinmesi ve buna yol açan ideolojik/siyasi yapının yeni dünya düzenindeki çelişkileri analiz edilmeye çalışılacak, yoksulluk sorununun sosyal haklar ekseninde tartışılması gerektiği vurgulanacaktır.

Anahtar Kelimeler: Yoksulluk, sosyal haklar, yardımseverlik, muhafazakarlık

ABSTRACT

In recent times, poverty in Turkey has become a priority area under discussion in politics, and is the subject of societal concerns. The increase in the rate of poverty as shown in the media, the risk to society caused by poverty, and the deadlock of the social security system has been under debate due to the effects of the ongoing economic crisis and regional local elections. Poverty, and the current atmosphere of obstruction in public has shaped the social agenda which has brought about the introduction of new concepts to the Turkish community. The very first concept was conservative populism, which has replaced the social government with temporary “pity/compassion help packages” which should already have been based on human rights. The other notion that has been introduced to society is commercially based philanthropy, which wealthy public figures use as an investment. In fact, poverty should be discussed within the context of social rights, which have been secured with the help of international agreements, constitutions and legislations that people acquire naturally at birth. The rights to employment, health, education, housing, etc. are the freedoms and rights that provide a decent and deserved life style for all human beings. Social rights need another category of rights, with the provision of specialized governmental branches and legislation. In this paper, the controversial and highly criticized methods of philanthropic activities towards eliminating poverty, and the neglected social rights that the contradictions of ideological/political structures of the globalized world have caused will be analyzed, and the essential need to deal with poverty within the range of social rights will be emphasized.

Keywords: Poverty, social rights, charity, conservatism

GİRİŞ

Türkiye’de 3 Kasım 2002 yılında yapılan seçimlerden sonra temelleri atılan ve hem ikinci AKP Hükümetinin seçilmesi hem de 2009 Mart yerel seçimleri ile başarılı bir biçimde uygulanarak sosyal devlet yerine hayırseverliği koyan politikalar, sosyal haklara ilişkin kamusal yükümlülüğü zayıflatarak, sosyal sorunları emek piyasasının dışına taşıdı. Dünyayı sarsan neoliberal politikalar nedeni ile yoksulluk ve açlık

insanlığı tehdit ederken, bu politikaların Türkiye'deki uygulayıcısı AKP, özellikle hayırsever belediyeçilik hizmetleri ile "şükür", "vefa" "minnet" duygularının seçim sandıklarındaki yansıması olarak yoksul sınıfların desteğini almayı başardı (Çelik, 2008). Oysa yoksullukla mücadele sosyal haklar bağlamında tartışılmalı ve düzenlenmelidir. Tıpkı en temel insan hakkı olan yaşama hakkı gibi "sosyal haklar" da tüm insanlığa ait haklardır. Sosyal haklar uluslararası sözleşmeler, anayasalar ve yasalarca güvence altına alınmış, herkes tarafından doğumla birlikte kazanılan haklardır. Çalışma özgürlüğü ve hakkı, sağlık hakkı, eğitim hakkı, konut ve barınma hakkı gibi insan onuruna yaraşır bir biçimde yaşamayı sağlayan haklardır. Tüm insan hakları toplumsal bir nitelik taşımakla birlikte, sosyal haklar ayrı bir hak kategorisi olarak tanımlandığında, devlete toplumdaki her bireye eşitlikçi yaklaşma yükümlülüğünü getirir, ki, bu da sosyal politika alanında işlevi olan bir dizi kurumun ve yasanın varlığını gerekli kılar. Ancak Türkiye'de sosyal yardımların bir hak olarak düzenlenmesi, keyfilikten çıkarılması ve yasal bir bütünlük içinde gerçekleştirilmesi yerine düzensiz, gerçekte ise her belediyenin kendi yaklaşımı içinde oldukça düzenli, dağınık ve politik etkiye açık bir zeminde hayırseverliğe dönüşmesi sosyal hakları ortadan kaldırmaktadır. Üstelik bu yardımların devasa, ses getiren medya kampanyaları ile yapılması hem kurumsal sosyal politika düzenlemeleri kadar zaman ve emek gerektirmemesi hem de yoksul kesimi kısa vadede somut bir şekilde rahatlatıcı etki yaratması nedeni ile yüksek oy getirisi sağlamaktadır. Ne var ki, kamusal olan ne varsa hepsinin piyasa ilişkilerine dahil edilmiş olması, sosyal haklara ilişkin sorumlulukların daha fazla kar ve yatırım amacı güden hayırseverliğin sınırları içinde kalması giderek insanı önemsizleştiren bir süreç dönüşmüştür. Bugün Türkiye'de yeni sermaye sınıfının mülkiyet hakkını ön plana çıkaran siyasi taleplerini yansıtan muhafazakar ideoloji/iktidar, sosyal hakları ulvi hayırseverlik kampanyaları ile piyasaya devretmektedir. Geleneksel hayırseverlik ile harmanlanan bu sanal sosyal devlet uygulaması sosyal değişim, sosyal belediyeçilik gibi kozmetik kavramlarla işlenen yeni toplum düzeni için artık vazgeçilmezdir (Türkmen, 2008).

Bu düzende devlet başta sosyal güvenlik ve sosyal hizmetler olmak üzere sosyal karakterini yitirirken, yaşamda kalma mücadelesi veren insanlar daha yoksul, ümitsiz ve hareketsiz kılınmaktadır. İstikrarlı bir biçimde yaşam standardını kaybeden ve yaşam kalitesi bozulan insanlar, günü kurtaran yardımları aldıkları kesimle sosyo-psikolojik bir itaat ilişkisine girmektedirler. Hak yerine yardım, yükümlülük yerine hayırseverlik bu ilişkinin kesintisiz sürmesini desteklemektedir. İnsanın özgürleşebilmesi için kendi ayakları üzerinde durabilmesi gerekirken daha muhafazakar ve dar ufukları benimseyen yaşam biçimleri çoğaltılmaktadır. Muhafazakarlığın güdümündeki yardımlaşma, iyi kalpli zenginlerin yoksullara yardımcı olması, devletin sosyal haklarla ilgili yükümlülüklerinin yerini hayırseverliğin almasına yol açarken, aynı zamanda kameralarla ülkeyi gezen yardım ekipleri, gözü yaşlı programlar aracılığı ile bu yardımları zenginlerin ne denli iyi kalpli olduklarını kanıtlama aracına dönüştürmüştür. Türkiye'de buna ilişkin örnekler öyle çok artmıştır ki, bu türden bir refah anlayışı, zekatçılıktan, yardımseverliğe ve fedakarlığa (alturizm) dek, çeşit çeşit bir çok uygulama biçimi ile mevcut iktidarın sosyal yardımları iyi yürekli zenginlere yükleyerek icraatını sürdürmesini sağlamıştır (Değirmencioğlu, 2007; Başkent, 2009). Bu anlayışla yapılan yardımları kimin yaptığı ve amacı da Türkiye'de çok iyi bilinmektedir. Bu yolla hem muhafazakarlık dalga dalga yayılırken, özellikle 80 darbesi ile hoşgörü ortamını yaralayan bir olgu olarak günümüzün en tehlikeli silahlarından birisi olarak kullanılmakta, hem de böylece muhafazakarlığın iktidarı sağlamlaştırmaktadır. Toplumun gelenekçi yapısını muhafaza -muhafızlık- etmek, var olan ilkeleri koruma çabası kelimenin önüne getirilen iyi bir kılıf gibi görünse de hak ve özgürlükler kapsamında muhakemesi yapıldığında demokrasiyi zedeleyen bir olgu olduğu da açıktır. Türk insanının gelenekçi yapısı göz önüne alındığında da ülkenin taşra havasına boğulmasının tetikleyicisi sayılabilecek popülist, sistemli ve profesyonel bir politika aracı olarak toplumu kuşatmaya yetmektedir. Bu durumda medyatik hayırseverlik ve popülist bir muhafazakarlık arasında sıkışıp kalan ve görmezden gelinen sosyal hakların en temel insan hakları arasında yer alması gerekliliğini öngören bütüncül bir bakış şimdi her zamankinden daha fazla gerekli görünmektedir (Başkent, 2009; Buğra, 2001; Gökşen 2001).

HAYIRSEVERLİK KİMİLERİNE GÖRE "SADAKA SOSYALİZMİ" YA DA "MUHAFAZAKAR SOSYAL DEMOKRASİ"

Bireylerin birer yurttaş olarak hakları olan kaliteli yaşam sürdürmelerini sağlamada etkin sosyal politikalar, Batı ülkelerinde İkinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan refah devletlerinin başarısıdır. Sosyal refah devleti sol/sosyalist sosyal politikaların bir sonucu olmakla beraber, sağ hükümetlerin de sürdürmeyi tercih ettikleri politikalar. Çünkü sosyal refahı yatayan sosyal politikalar verenin keyfine, vicdanına ya da inancına bağlı yardımlar yerine, herkese eşit birer yurttaş olarak hak ettiği bir yaşam standardını vaad eder. Oysa Türkiye'de son yıllarda benimsenen sosyal politikalar, hayırseverlik ve sosyal yardımlar olarak sunulmakta, yaşananlara bakılınca "sadaka sosyalizmi" ya da "muhafazalar sosyal

demokrasi'' çok da yersiz bir adlandırma olarak görünmemektedir. Zira ekonomik gelişmeleri topluma yaymak, yoksullukla mücadeleyi güçlü kamusal düzenlemelerle sağlamak yerine, kelimenin tam anlamı ile popülist neoliberal politikaların *''yardım''* maskesi altında meşru bir zeminde inşa edildiği açıktır. Pratikleri bağlamında bakıldığında yoksulluk yapısal bir sorun olarak tanımlanamadığı gibi, yardımlar aracılığı ile *''şükür''* ve *''sadaka''* kültürü yeniden üretilmekte, medya kanalları ile yaratılan duygu sömürsü mekanizmaları sayesinde fedakarlıktan zekatçılığa kadar yayılan uygulamalar büyük resmi saklama stratejisi olarak sadaka sosyalizmini bir diğer deyişle muhafazakar sosyal demokrasiyi beslemektedir. Buna karşın, her geçen gün bu yaklaşıma daha bir şevkle sarılan AKP Hükümeti bir yandan da kurumsal sosyal politika düzenlemelerini zayıflatan, sınırlı sosyal devlet uygulamalarını tasfiye eden, sağlıkta dönüşüm, sosyal güvenlik ile kamuyu küçülten özelleştirmeler gibi sosyal hakları tırpanlayan yasal düzenlemelere muhafazakar kalemi ile imza atmayı da sürdürmektedir. Son dönemde muhafazakarlık, öne çıkarttığı İslamcılık ile yoksulların desteğine ihtiyaç duyan diğer popülist hareketlerde karşılaşıldığı gibi, bir orta sınıf hareketidir. Ayrıca AKP örneğinde olduğu gibi yoksulların desteği alınmaya çalışılırken, onların sıkıntılarını yapısal ve ciddi çözümler üretme kaygısı taşımayan uygulamalar giderek artmaktadır. Türkiye'de yeşil kart, nakit yardımı gibi devlet eli ile yürütülen sosyal politikalara ek olarak; Sosyal Yardımlaşmayı ve Dayanışmayı Teşvik Fonu (SYDTF), özel sektör, gönüllü kuruluşlar, cemaatler, vakıflar, derneklerin oluşturduğu dayanışma ağının sağladığı kömür, yiyecek, giyecek gibi çeşitli ihtiyaçları belediyelerin karşılaması, AKP il ve ilçe başkanlıklarını en yaygın sosyal güvenlik örgütü haline getirmektedir (Şen, 2009; Türkmen, 2008).

Hayırseverliğin etkin bir biçimde kullandığı araçlardan biri Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Teşvik Fonudur. İl ve İlçelerde mülki amirlerin yönetiminde olan Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları (SYDV) aracılığıyla örgütlenen Fon, hem ulaştığı insan sayısı hem de dağıttığı yardım tutarı açısından çok önemli bir araçtır. SYDTF'nin çok ciddi gelir kaynakları söz konusudur. Fonun gelir kaynakları arasında, Gelir ve Kurumlar Vergisi tahsilat toplamının%2.8'i; trafik para cezalarının %50'si; RTÜK gelirlerinin %15'i; bütçeye konulacak ödenekler; bağış ve yardımlar yer almaktadır. Ciddi kaynakların tahsis edildiği Fon'un sadece 2007 geliri 1.6 Milyar YTL'ye yaklaşmaktadır Fonun AKP dönemindeki geliri cari rakamlarla 6.4 Milyar YTL'dir. Fonda toplanan kaynak, Fon kurulunda alınan kararlar doğrultusunda ve Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü eliyle il ve ilçelerdeki Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıflarına aktarılmakta ve yardımlar Vakıflar tarafından dağıtılmaktadır. Yardım yapılacak kişilerin saptanması ve yardım tutarları politik etkiye açıktır. SYDYF bütçe dışında olması, vakıf olarak örgütlenmesi, hak değil yardım anlayışına dayalı olması nedeniyle ciddi bir kliyentalizm (bir anlamda borç/minnet köleliği) kaynağıdır. Bu kapsamda yapılan yardımların en önemli bölümünü kömür yardımı oluşturmaktadır. SYDV aracılığı ile ihtiyaç sahibi ailelere yakacak yardımları, 2003 yılından itibaren aile başına 500 kg olarak yapılmaktadır. 2003 yılında yaklaşık 1 milyon 100 bin aileye kömür yardımı ulaştırılırken, 2008'in sonlarında aile sayısı 2 buçuk milyonu aşmıştır. AKP'li belediyelerin hemen hemen tümünde *''muhtaçların''* başvurusu durumunda gıda, yakacak, barınma ve giyim yardımı yapan birimler vardır. Kömür ve erzak yardımı ile ramazan çadırları AKP'li belediyelerin rutin faaliyetleri arasındadır. Belediyeler pek çok konuda aynı yardım yapmaktadır. Örneğin Ankara Büyükşehir Belediyesi 1997- 1998 yılında 32 bin 500 aileye yapılan gıda ve temizlik yardımlarını 2007 yılında 265 bine ulaştırmıştır. Ankara Büyükşehir Belediyesi, sosyal yardımlar kapsamında dar gelirli ve ihtiyaç sahibi 400 bin aile için uyguladığı gıda dağıtım programını 2009 yılı ramazan ayı içerisinde yoğunlaştırarak sürdüreceğini açıklamıştır. Ankara Büyükşehir Belediyesinin 1994 yılından bu yana yaptığı aynı yardımlara bakıldığında hem çeşit olarak hem de yardım ulaştırılan kişi sayısı açısından oldukça dramatik bir tablo ortaya çıkmaktadır. Bu dönemde 8 milyon pakete yakın gıda ve temizlik malzemesi ile 450 bin ton kömür dağıtımı gerçekleştirilmiştir. Bu yardımlar kliyentalist bir politikayı güçlendirdiği gibi AKP'li belediyelerle seçmen arasında gizli bir uzlaşma yaratmaktadır. Bu yardımlara muhtaç olanlar bunların devamı için oy vermektedirler. İlçe belediyeleri tarafından da benzer uygulamalar yaygın biçimde yapılmaktadır. İstanbul'da yardımlar Büyükşehir Belediyesinden daha çok ilçe belediyeleri tarafından yapılmaktadır. Bu yardımların kaynaklarının belediye bütçelerinde yer almadığı daha çok belediye ile iş yapan ihale alan özel sektörden alınan bağış/yardım havuzlarından sağlandığı bilinmektedir. Bu durum bir yanıla muhafazakar sermaye çevreleri açısından bir tür zekat işlevi görmekte ve sermaye birikim sürecinde onları vicdan azabı çekmekten korumaktadır. Ayrıca birbiri ile yarışan hayırseverlik kampanyalarının medyada geniş yer bulması ile şirketler reklamlarını da temiz bir vicdanla yapabilmektedirler (Aydın ve ark., 2001; Semerci, 2007; Türkmen, 2008, Karakuş, 2009).

TÜRKİYE’DE MUHAFAZAKAR POPÜLİZMİN YANSIMASI ‘NEOLİBERAL DİN’

Dini cemaatlerin ya da dini değerler çevresinde siyaset yapanların öteden beri emperyalizmle kurdukları ilişki, bugün neoliberal dönemde ciddi dönüşüm geçirmiş, sorumluluk ve görev alanı genişlemiş ve yeni misyonlar üstlenmiştir. Bu dönemin Türkiye’deki temsilcisi AKP, kendi tarihsel geçmişinin de uygunluğu ile cemaatçiliğin ruhunu, dönemin yapısıyla başarılı bir biçimde örtüştürme becerisini göstererek etkili olmaktadır. Ülkemizin emperyalizmle olan ilişkisinin içselliğinin somutlanması, ordusu ve ucuz işgücü potansiyeli üzerinden mümkün olmaktadır. Dünyada ele geçirilecek pazarların sınırlarına varılması nedeniyle sermaye iş gücü maliyetlerini iyice azaltmakta ve savaşlar yoluyla maddi değerleri yeniden üretmek üzere yıkılmaktadır. Bütün teknoloji denemeleri ve çalışma metotlarındaki muazzam yenilikler işgücü maliyetlerini belli oranlarda düşürmektedir. Ancak bu yine de kapitalistlere yetmemektedir. İnsanın “gönüllü” olarak kendini daha fazla sömürüye, daha az ücrete açık tutmasının yolu büyük oranda özellikle dini ajitasyona yoğun biçimde maruz bırakılmasıyla mümkün olur. Dinin ya da dinle milli kimliği tanımlamanın yükselişi, bütün dünyada iş gücü maliyetlerini azaltmanın en etkili yolu olarak teşvik edilen, yönetilen bir emperyal siyaset olarak gerçekleşmektedir. Anadolu Sermayesi ya da Yeşil Sermaye şirketleri, iş gücü maliyetlerini dinin etkili kullanımı sayesinde düşürerek sermaye birikimlerini kaplan diye anılacak düzeye getirmişlerdir. İşletme ölçeği bu türden işçi işveren ilişkilerine uygun olmayan sermaye kesimlerinin (TÜSİAD), AKP eleştirisini “cumhuriyete sahip çıkma” olarak değil “bizim de benzer maliyetlerde işçi çalıştırmamızın koşullarını yarat” diye anlamak daha doğru görünmektedir. Dolayısıyla dinsel muhafazakârlığa, dinin emeğin sömürsünün yoğunlaştırılması amaçlı kullanımına karşı mücadeleyi, emperyalizme, kapitalizme karşı mücadelenin güncel bileşeni olarak görmek gereklidir (Bora ve Erdoğan, 2003; Türkmen, 2008) .

Türkiye’de siyasal İslamcı bir ideolojiyle yetişmiş kadroların yerel yönetimler ve hükümette tutulan mevkiler üzerinden parayla temaslarının fazlasıyla yoğunlaştığı bir süreç yaşanmaktadır. Cemaat/parti içinde edinilmiş pozisyon ve itibara göre belli bir kesim “yeni muhafazakâr (görece liberal) orta sınıf” olarak boy göstermeye başlamıştır. Bu kesime İslamcı kolejlerden ya da İslamcı kadroların egemen olduğu Fen ve Anadolu liselerinden mezun olup ülkenin en iyi üniversitelerinde okuyup yurt dışında master yapıp büyük şirketlerde ya da belediyelerde önemli pozisyonlar bulan bir kesimi daha eklemek gerekir. Bu ilişkilerin tümü açısından kapitalizm dönüştürücü özelliğini sürüyor olması da düşündürücüdür. Din kapitalizmin etkisini azaltmamakta, engellemekte hatta perçinlemektedir. Sınıfsız kaynaşmış bir mümin toplum söyleminin birbirine bağladığı cemaatlerden oluşan siyasal İslamcı topluluk bir bütün olarak sınıfsal sorunlarla yüz yüze kalmaktadır. Artık yeni araba, konut, yazlık ahımlarındaki artışlar, giyim, kuşam ve yeme içme alışkanlıkları, yaşam biçimlerindeki değişim, bunlardan mahrum kalan müminler için sorgulanmaya değer gelişmelerdir (İnce, 2008, Işıklı, 2003). Kapitalizmin dinle bağıntısı irdelenirken dinin ortaya çıkışından bu yana egemen düşünce ve yapılarla olan tarihsel ilişkisine, işlevine bakmadan sadece bu işlevin işleyiş kazandığı, somutlandığı örneklerden yola çıkmak yanıltıcıdır. Dinselliğin yaygın olduğu toplumlarda insanlar arasındaki dayanışma dolaylı olarak yani doğal bir insani ilişki olarak değil, din uğruna ya da din kardeşliği ve sevap uğruna yapılır. Özellikle yoksulluğun yoğun olduğu dönemlerde bu tür deneyimler kurumsal ve devlet destekli biçimde işler. Bu tür deneyimlerin desteklenmesi sadece devlet tarafından değil, ülkenin kapitalistlerini temsil eden odaları, vakıfları, medya gruplarını ve entelektüel camiayı da içerir. Özellikle medyanın üstünden yaygınlaştırılan bu hayırseverlik gösterisi/şöleni yoksulların evine de televizyon ve gazeteyle girmiş olur (Mutlu, 2009; Türkmen,2008).

Sosyal devletin sosyal güvenlik sistemi aracılığı ile yerine getirmesi gereken görevleri, geleneksel yöntemleri kullanarak ve dinsel referanslara dayanarak yerine getiren yardım faaliyetlerini halka uzun uzun anlatan medya, eşitsizliğin takdiri ilahi olarak meşru görülmesini, kabul edilmesini sağlamaktadır. Türkiye’de hızla artan yoksul nüfusun birincil başvuru merkezi bu yardım faaliyetleridir. Bugün Türkiye’de hem yoksulluğun tanımlanması ve hem de yoksullukla mücadele anlayışının temelinde hayırseverliğin/yardımların bulunması dinin ekonomi politikasına dayanmaktadır. Zenginler, iş adamları, medya patronları televizyonlarda-gazetelerde bu tür hayırseverlik işlerine desteklerini ilan ederlerken bir yandan vicdanlarını aklarlarlarken diğer yandan yoksulluk yaratan sorumluluklarını silmeye çalışırlar. Özellikle AKP’nin politik etkisinin yoğunlaştığı birkaç yıldır dine dayalı bu sömürü biçimleri de tekrar yaygınlaşmaya ve yoğunlaşmaya başlamıştır. Ama son dönemlerde kısmi olarak da olsa ortaya çıkan sahtekârlıklarla, yoksullara yardım ve destek adına toplanan paralar ve kurulan ilişkilerin aslında hiç de yoksullar için yapılmadığı açığa çıkmıştır. Bu ne basit bir dolandırıcılık olarak ne de salt ekonomik bir ilişki olarak okunabilir. Bu ilişkiler, hem sözum ona yoksullar adına yapılan bir iyilik üzerinden maddi çıkarlar oluşturmayı hem de Türkiye’nin geçmişinde var olan, gerçek dayanışmanın, paylaşmanın ve maneviyat düzeyinin, toplum olma halinin yok edilmesini amaçlar gözükmektedir. Yoksullar için-yoksullarla birlikte yaratılacak bir dayanışma deneyiminin ve pratiğinin kullanıcısı olmaması gerekir.

Oysa yoğunlaşan işsizlik ve sefalet, hayırsever kurumlara ihtiyacı daha da yoğunlaştırmaktadır. Dernek, vakıf gibi hayırsever kurumların bazıları devlet tarafından kurulur ya da desteklenir. Günümüzde kapitalizmin yasal bekçisi olan devlet, kapitalizmin bu çelişkisini görünür kılmamak için sembolik ve görkemli gösterilerle hareket eder. Hayırseverlik ağları, en çok medyatik görünümle desteklenir. Örneğin, Deniz Feneri, bunun en canlı örneklerinden biridir. Toplum maddi ve manevi anlamda sömüren, köleleştiren sözde hayırseverliği temsil eden bu tip dernekler ve cemaatler, kapitalizm ile din arasındaki ilişkinin neoliberal dini yarattığını göstermektedir. Küresel kapitalizm, yoksul ve emekçi kesimlerden gelen tepkilerin ve taleplerin sosyal devlet politikalarıyla “karşılandığı” bir dönemi, bunun bir zafer olduğunu ilan ederek, sona erdirmiştir. Yeni dönemde refah devleti uygulamalarının yarattığı kamu harcamaları, neoliberal dönüşümün önemli bir ayağı olarak büyük oranda kısılmıştır. Yoksullar, işsizler artık şirketlerin kurdukları vakıflar, cemaatler, belediye ve kaymakamlıklar bünyesindeki sosyal yardım kuruluşları aracılığıyla bir anlamda köleleştirilerek, minnet töhmeti altına alınıp buralara egemen olanların denetimi altında tutulmaya çalışılmaktadır. Kapitalizmin yoksullara, emekçilere reva gördüğü yeni yol, hayır hasanat işlerinin arttırılması, yardımsever işadamları figürünün bir egemen toplumsal ilişki haline getirilmesi, bu arada güvencesiz yarı zamanlı ve geçici istihdamın artıp emekçi örgütlülüğünün daraltılmasıdır. Bu ise, eskiden yurttaşın hakkı olduğu varsayılan temel sosyal hizmetlerin şimdi zenginlerce, minnetler ve yakarışlar karşılığında ihsan edilmesidir. Artık yurttaş anlamsız bir kategoridir (Buğra, 2006; Mutlu, 2009) .

HERKES İÇİN SOSYAL HAKLAR VE YOKSULLUK

Sosyal haklar bireylerin sınıfsal konumlarından bağımsız, eşit vatandaşlık statüsü temelinde tanımlanan haklardır. Bu noktada, yoksulluk ve sosyal haklar arasındaki ilişkinin de çeşitli boyutları ile anlaşılması gerekmektedir. Eşit haklar yaşamak için herkesin eşit becerilere sahip olmadığını da vurgular. Örneğin engellilerin topluma eşit vatandaşlar olarak katılabilmeleri için eşit haklardan başka, özel toplumsal destek mekanizmalarına gereksinim vardır. Bu nedenle çok boyutlu bir sorun olarak yoksullukla mücadele eşit hakların ötesinde bireye ya da gruba özel uygulamaları gerektirir. Ancak, farklı ihtiyaçları olanlara eşitlik anlayışının yanı sıra özel desteklerin sağlanması bazı riskler taşır. Özel sorunları olan bireylere özel yaklaşımlarla çözüm üretmek zaman zaman bu bireylerin ikinci sınıf bir konuma itilmesine de neden olabilir. Bir insanı kendisinden farklı ihtiyaçları olan diğer insanların acılarına duyarlı kılan empati duygusu, bireysel yardımseverlik eğilimleri ile sınırlı kaldığı ölçüde, başkalarının merhamet duygularına bağımlı ikinci sınıf yaşamlar yaratma tehlikesini ortadan kaldırmak çok güçtür, ki, Türkiye son dönemde bu sınırı hayli aşmış, sosyal hakları merhamet duygularına, insafa bırakmıştır. Devletin sosyal hakları gözetmek yerine hayırseverliği teşvik etmesi, ahlaki bir ekonomi çerçevesi yaratmış, kamu düzeni ve yasalar yerine dinin belirlediği ahlaka yönlendirmiştir. Bu durumda zor durumdaki bireyin varlığını sürdürebilmesi için gerekli olan mekanizmalar, formal haklar temelinde değil, başka unsurlara bağlı olarak biçimlenir. Bu ortamda, sigorta sahibi olmak ya da olmamak önemli sayılmakla birlikte, çoğunluğun güvenliği temelde başka bir yerden, başka ilişkiler içinde sağlanmaktadır. Bu ortam, Türkiye’de 1980’lere kadar geçerli olmuştur. Sonrasında piyasa ekonomisine geçişle beraber, ekonomik ilişkiler ve devletin toplumdaki rolü değişmeye başlamış, dolayısıyla bireye sosyal haklarını koruma güvencesi sağlayan sosyal politika dışı mekanizmalar da yetersiz kalmaya başlamıştır. Bu mekanizmalar, yeni oluşan bir piyasa toplumu içinde, kapitalizmin geliştiği bir ortamda, eski işlevlerini yerine getiremez hale gelmiştir.

Türkiye’de ilk defa 1980’lerde, biraz 16. yüzyıl sadaka reformu tartışmalarına benzer bir şekilde, sosyal haklar konuşulmaya başlanmıştır. “Bu yoksulları ne yapacağız? Sadece sadaka ve geleneksel dayanışma biçimleri yeni yoksullukla baş etmeye yetmiyor, bu konuda ne yapılabilir?” gibi kaygılarla birlikte birtakım yeni kurumlar ortaya çıkmıştır. 1986’da kurulan ve “Fak Fuk Fonu” olarak da bilinen “Sosyal Dayanışma ve Yardımlaşmayı Teşvik Fonu”, yeni yoksullukla baş edebilmek için yeni yöntemler geliştirmek gerektiği gerçeğine tepki olarak oluşturulmuştur. Ancak adından da anlaşıldığı gibi, bu fon, formal bir sosyal güvenlik anlayışına değil, Osmanlı geleneksel vakıf sisteminin oluşturduğu tarihsel arka plana dayalı olarak ortaya çıkmıştır. Bir anlamda devletin bu işe kaynak ayırmasından çok, bağış toplayıp bunların dağıtımını üstlenmesi gerektiği anlayışına dayanır. Bir başka deyişle, fonun ortaya çıkışıyla vergilerle finanse edilen sosyal yardımın gündeme gelmesi söz konusu olmamıştı r.1980’lerde ANAP döneminde ve 1990’larda çok ciddi bir işlevi olmayan fonun çoğu zaman başka amaçlarla kullanıldığı bilinmektedir. Sistemik sosyal yardım uygulamalarına benzer bir şekilde ilk kez 1999 depreminden ve 2001 krizinden sonra, Ecevit hükümeti zamanında Fon’dan sorumlu Bakan Hasan Gemici döneminde kullanılmaya başlanan bu fonun işlevi, daha sonra iktidara gelen AKP hükümeti döneminde önem kazandı. Bu bağlamda, mesela, “şartlı nakit transferi” denilen yeni bir sosyal yardım mekanizması ortaya çıktı. Çocuklu ailelerin çocuklarını okula göndermesi ya da küçük çocukları sağlık kontrolünden geçirmesi gibi şartlarla yapılan transferleri içeren bu mekanizma da fon bünyesinde işlemeye başladı. Böylece dünyanın pek çok yerinde çok iyi çalışan bir mekanizma gündeme gelmiş oldu (Buğra, 2005; 2008).

Türkiye’de sosyal politikaya, bu alandaki kurumsal, politik ve toplumsal ilişkiler açısından devlet-birey ilişkilerindeki gelişmelere bakıldığında; formal güvenlik kapsamındaki vatandaşlar ile bunun dışında kalanlar arasındaki ayrıma dayanan ikili vatandaşlık durumundan, tekdüze bir vatandaşlığa doğru bir geçiş söz konusudur. Ancak bu gelişmenin herkesi vatandaşlık hakları temelinde sosyal güvenlik kapsamına alarak değil, sosyal güvenliğin kapsamını daraltarak gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Başka bir ifadeyle yukarıya değil, aşağı doğru bir eşitleme geliştirilmektedir ki, asıl endişe verici olan bu sürecin kendisidir ve bu süreç toplumun hiçbir kesiminden güçlü bir tepkinin gelmemektedir. Formal güvenlik sistemine dahil olanlar kendi haklarının aşınmasına karşı direnseler de, sahip oldukları hakları korumak adına toplumun bütününe desteğine ihtiyaçları olduğu, bu desteği kazanmak için de sistemin dışladığı insanların sorunlarıyla da ilgilenmeleri gerektiğini çok da dikkate almamaktadırlar. Tartışmayı, sağlık sigortasının, emeklilik haklarının herkesi kapsayacak şekilde gelişmesi ve herkese bir asgari gelir garantisi verilmesi gerektiği gerçeğini vurgulayarak da sürdürmemektedirler. “Sosyal Sigortalar Kurumu, Emekli Sandığı yerinde dursun, hastanelerden başkaları faydalanmasın, biz kendi haklarımızı koruyalım” şeklinde yürütülen bir muhalefet de, hem sosyal hakların herkese yayılmasını, hem de mevcut hakların korunmasını engellemektedir.

Anayasal metinlerle de güvence altına alınmış olan sosyal haklar kısıtlanmak, geri alınmak, kullanılmamak istenmektedir. Bu zaman zaman verilen bir hakkın geri alınması (yeni sosyal güvenlik yasası örneğinde olduğu gibi) şeklinde olduğu gibi, bazen de verilen bir hakkın eksik uygulanması ya da hiç uygulanmaması olarak ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle sosyal haklar alanında hala herkesin biraz daha ciddi düşünmesi, sosyal hak kavramının biraz daha ciddiye alınması, yoksulluğun ve güvencesizliğin önüne ancak bu yolla geçilebileceğinin bilinmesi gerekiyor. Bireyler engellilik, hastalık, işsizlik, cinsiyetçi işbölümü gibi nedenlerle ücretli bir işe sahip olamıyorsa yaşamlarını sürdürmek için belirli bir gelirleri olmalıdır. Bu temel gelir “asgari yurttaşlık geliri”dir ve bir sosyal haktır. Dolayısıyla temel insan hakkı taleplerinden biridir. Asgari yurttaşlık gelirini işsizlik sigortasından, bayramlarda verilen fitre ve zekattan ayıran şey, her yurttaş için geçerli olmasıdır (evde çalışan kadınlar, malûller, emekli geliri olmayan ancak çalışmak zorunda olan yaşlılar gibi). Sosyal bir hak olarak asgari yurttaşlık geliri de sağlık, barınma, beslenme, eğitim, sosyal güvenlik gibi haklarla birlikte hem hukuki bir zemine oturtulmalı hem de ekonomik olarak uygulanabilirliği sağlanmalı ve bunun için mücadele edilmelidir. Çünkü bugün Türkiye’de çok ciddi bir yoksulluk yaşanmaktadır ve Avrupa Birliği’nde yoksulluğu ölçmek için kullanılan temel göstergeye yani ülkenin ortanca gelirinin % 60’ından daha az bir gelirle yaşayan insanların toplam nüfusa oranına bakıldığında; Avrupa Birliği üye ve aday ülkelerinden çok daha yüksek olduğu (% 25.15) görülmektedir (Buğra, 2008).

Dünyanın pek çok yerinde olduğu gibi Türkiye’de de yoksulları kendi yoksulluklarından sorumlu tutma eğilimi, yoksullukla mücadele yöntemini tanımlayan bir unsur olarak ortaya çıkmaktadır. Yoksullar tembeldir, yoksullar cahildir, yoksullar kendileri için neyin gerekli olduğunu bilmezler, sosyal yardımlar onların bu özelliklerini daha da barizleştirip, onları bağımlı bir hale getirir. Yoksullara yardım yapmak yerine onları “çalıştırmak” ya da onlara “balık tutmasını öğretmek” gibi vurgular içeren önermelerin temelinde bu suçlama eğilimi vardır. Ama yoksulları çalıştırmak saplantısı, ekonomik çıkarlarla da ilişkilidir. Yoksulların üzerinden kar edilebileceği fikri, modern toplumların ekonomik ilişkileri içinde her zaman önemli bir yer tutmuş ve yoksulların varlığını yoksul olmayanlar için tahammül edilir kılmıştır. Asgari ücretin Devlet İstatistik Enstitüsü’nün belirlediği yoksulluk sınırının altında olduğu, ayrıca kayıt dışı sektörde asgari ücretten daha düşük ücretlerle işçi çalıştırmanın mümkün olduğu Türkiye’de, sosyal haklar ve yoksulluk tartışmalarının istihdamın önemini şiddetle vurgulaması, ekonomik çıkarlarla yakından bağlantılıdır ve hiç de şaşırtıcı değildir. Dolayısıyla, bu tartışmaların sosyal yardımların tembelliği teşvik edici ve bağımlılık yaratıcı niteliğine yaptıkları sonsuz göndermeler de, gayet tutarlıdır. Belki de o kadar tutarlı görünmeyen, yoksullar üzerinden kar etmeye çalışanların çıkarlarını merkez alan bir ekonomik sistemi eleştiren bazı kesimlerin, kendilerinin de bütünüyle istihdam merkezli bir yaklaşımla yoksulluktan söz etmeleridir. Türkiye’de “sömürü düzenine” karşı çıkanların kullandığı bu tür bir söylem içinde de, yoksulların topluma katılmalarının tek yolu istihdamdan geçiyor gibi görünmekte, sosyal yardım fikri şiddetle reddedilmektedir. Ama yoksulluk tartışmalarının, sadece korkulardan, suçlama ve çıkar sağlama eğilimlerinden ya da istihdam vurgusunun belirleyiciliğinden oluştuğunu söylenemez. Acıma da, yoksulluk tartışmalarında önemli yeri olan bir kavramdır. Yoksullara gerçekten acıyan ve onlar için özveriyle bir şeyler yapmaya çalışan insanların oluşturduğu hayırseverlik alanının yaklaşımı geleneksel toplumlardaki dini niteliğini bir ölçüde kaybetmiş ama seküler bir nitelik de kazanarak modern toplumların yoksulluğa yaklaşımlarını önemli ölçüde belirlemeye devam etmiştir. Bu gözlem, gerçek bir empati duygusu ve özveriyle yoksullar için bir şeyler yapmaya çalışanların iyi niyetinden kuşku duymayı gerektirmez. Ama hayırseverin yoksula verdiği gönüllü ve karşılıksız “armağan”ın, armağanı alanı eşitsiz bir kişisel ilişkinin alttaki tarafı konumunda bıraktığını görmeyi gerektirebilir. Varlığı korku uyandıran “öteki”nin, tembellik ve sorumsuzluk eğilimlerinin kontrol altında tutulması gereken, dolayısıyla kendi yaşamıyla ilgili kararlarını kendi başına alması söz konusu olmayan bir insanın, üzerinden para kazanılan ucuz emeğin, iyilikseverlik duygularının tatminine hizmet eden bir acıma nesnesinin haklarından söz etmek, hiç kolay değildir. Dolayısıyla yoksulluk sorununu sosyal

haklar bağlamında tartışabilmek için hem liberal hem de muhafazakar yaklaşımların dışında bir bakış açısını gerektirir. “Hak” her şeyden önce, “sorumluluk” kavramını içerir. Haklara sahip olma, hakların korunması ve kullanılabilmesi için bazı sorumlulukların yüklenilmesi anlamına gelir. Bunlar, hissedilen ve gönüllü olarak yüklenilen sorumlulukların ötesinde, zorunlu olarak taşınan sorumluluklardır. Bu durum bireylerle siyasi otorite arasında formal kurumlar aracılığıyla kurulmuş bir ilişkiyi gündeme getirir. Sivil haklar can ve mal güvenliği sağlayan bağımsız yargı organlarının, siyasi haklar siyasi süreçlere katılma biçimlerini belirleyen siyasi kurumların işlerliğini gerektirir (Buğra, 2008; 2006). Aynı biçimde, sosyal haklar, sosyal politika alanında işlev gören bir dizi kurumun varlığını gerekli kılar. Çağdaş toplumlarda, hak kavramı, eşitlik kavramına önemli göndermeler yaparak biçimlenir. Yargı önündeki eşitlikten, bağımsız karar alma yetisine sahip bütün reşit bireylerin seçme ve seçilme haklarından söz edilir. Ama sosyal haklar alanında eşitlik, sivil ve siyasi hakların durumunda olduğu kadar sorunsuz bir nitelik taşımaz. Bunun için de, hak eksenli yoksulluk tartışmalarında, eşitlik kavramının dikkatle irdelenmesi gerekir.

SONUÇ

Sonuç olarak, en zengin dönemini yaşayan dünya, yaygın bir küreselleşme, liberalleşme süreci içinde aynı zamanda yoksul insan sayısının en yüksek düzeye ulaştığı bir dönemden de geçmektedir. Dünya Bankası'nın günde bir dolarlık yoksulluk sınırı esas alındığında 90'lı yıllar boyunca 1.2 milyar olarak sabit kalan yoksul insan sayısı, bu sınırın iki dolara çekilmesi ile iki katının üzerine çıkmaktadır. Dünyanın yarısını oluşturan yaklaşık 3 milyar insan bu grupta yer almaktadır. Yoksulluk ulaştığı çarpıcı düzey ve yıkıcı sonuçları ile yoksullar da dahil insanların zihninde büyük ölçüde medyadaki görünüşleriyle şekillenmekte, çözümler de yine medyada popülist yaklaşımlar yansıtılarak sunulmaktadır. Yoksulluk bir yandan medya aracılığı ile görselleştirilerek seyirlik hale getirilirken, popülist politikalarla da yoksulluğun devamlılığı sağlanmaktadır. Sosyal haklardan ise hiç söz edilmemektedir. Yoksulluğun yapısal kaynaklarını dönüştürücü bir eleştiriye açan ve yoksul dayanışmasının örgütlenmesine katkı sağlayan bir medya anlayışı ile pratiğinin yanı sıra, sosyal hakları içeren sosyal politikalara acilen ihtiyaç duyulmaktadır. Bu düzeneği benimseyen hükümetlere duyulan ihtiyaç ise hepsinden önemlidir.

KAYNAKÇA

- Aydın, D., Çizakça, A., Gökşen, F. (2001), *Türkiye’de Hayırseverlik*, TÜSEV, İstanbul, s. 1-159.
- Başkent, C. (2009), Yedi Anarşist Günah:3. Web: <http://www.student.science.uva.nl>, Erişim Tarihi: 05.04.2009.
- Bora, T., Erdoğan, N. (2003), “Biz Anadolu’nun Bağrınık Çocukları...” Muhafazakar popülizm. Türkology Update Leiden Project Working Papers Archive, Web: <http://tulp.leidenuniv.nl>, Erişim Tarihi: Mart 2003.
- Buğra, A. (2001), Sosyal Patlama Değil Zehirlenme. BİA Haber, 27.09.2001.
- Buğra, T. (2005), *Yoksulluk ve Sosyal Haklar. Sivil Toplum Geliştirme Merkezi Derneği Danışman Raporu*, Web: <http://www.spf.boun.edu.tr>, Aralık 2005.
- Buğra, A. (2006), Yoksullukla Mücadele: Hayırseverlik Değil Yükümlülük. Radikal Gazetesi, 10.12.2006
- Buğra, A. (2008), Yoksullukla Mücadeleden Ne Anlıyoruz? B.Ü. Sosyal Politika Forumu, Web: <http://www.obarsiv.com>, Erişim Tarihi: 03.04.2009.
- Çelik, A. (2008=), Hayırseverlik Değil Sosyal Politikalara İhtiyaç Var.
- Değirmencioğlu, S.M. (2007), Hak Yerine Yardım Geçerse. Günlük Evrensel Gazetesi, 23.09.2007.
- Gökşen, F. (2001), *Türkiye’deki Vakıfların Niteliksel Değerlendirilmesi*, TÜSEV, İstanbul, s. 61-80.
- Işıklı, A. (2003), “Yerelleşme”, *A.Ü. GETA Tartışma Metinleri, Özel Sayı*, 2(60); 2-11, Kasım 2003.
- İnce, B. (2008), “Küreselleşme ve İslam’ın yükselişi”, *Yeniden Devrim Dergisi*, Sayı 7; 1-9, Haziran 2008.
- Karakuş, B. (2009), Sosyal Hizmet Uygulamalarında Hayırseverlik Yaklaşımı Geri mi Dönüyor-Döndü mü? Web: www.sosyalhizmetuzmani.org, Erişim Tarihi: 03.04.2009.
- Mutlu, M. (2009), Yoksulluğun Türkiye Medyasında Sunumu: Deniz Feneri Programı Örneği. 5. Ulusal İletişim Öğrencileri” Sempozyumu, 7-8 Nisan, Eskişehir.
- Semerci, P.U. (2007), “Sosyal Haklar ve Yoksulluk”, *İstanbul Bilgi Üniversitesi Sivil Toplum Kuruluşları Eğitim ve Araştırma Birimi, Sivil Toplum ve Demokrasi Konferans Yazıları*, No: 16, İstanbul.
- Şen, B. (2009), “Kentsel Dönüşüm: Kavramsal Karmaşa ve Neoliberalizm”, *İktisat Dergisi*, 499: 37-48.
- Türkmen, S. (2008), Bu Yardım ‘‘Hayır’’ mı ‘‘Şer’’ mi? Web: www.birgun.net/forum_index.php?news_code, Erişim Tarihi: 20.10.2008.